

LJILJANA FILIPOVIĆ

Ljubav i predrasude

*Zaista ne znam zašto sam ovako tužan,
mori me to, vi kažete da i vas mori;
al kako ovo dobih, nađoh ili stekoh,
od kakve građe je, od čega li se rodi,
to mi tek valja doznati;
a takvim bezumnikom tuga mene tvori,
da tešku muku mučim dok se sam
prepoznam.^I*

Tridesetdvogodišnji William Shakespeare, pretpostavlja se, 1596. piše za Antonija najtužnije stihove kojima počinje neko svoje djelo.

I Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, Zagreb: Matica hrvatska, str. 17, prijevod Mate Maras.

Shakespeare, W. (1997), *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, *The Norton Shakespeare*, New York: Norton & Company, str. 1090.

"Antonio: In sooth, I know not why I am so sad. / It wearies me, you say it wearies you, / But how I caught it, found it, or came by it, / What stuff 'tis made of, whereof it is born, / I am to learn; / And such a want-wit sadness makes of me / That I have much ado to know myself."

Obraćajući se prijateljima Saleriju i Solaniju na početku *Mletačkog trgovca*, Shakespeareov Antonio, dok ga *bezumnikom tuga tvori*, ne zna što joj je uzrok i kako ju je stekao, no teško da postoji netko tko ne poznaje osjećaj shrvanosti nepoznatom tugom. Da tuga nastaje i prije nego što saznamo kako je i odakle doprla do nas.

Nekoliko stoljeća poslije, Kahlil Gibran će podsjetiti: "We choose our joys and sorrows long before we experience them."^{II}

I autor tek naknadno ponekad uviđa nastajanje svojega prvog djela. Svojih prvih rečenica, onih koje potiču stvaranje djela. Tekstovi su autonomni. Vladaju autorom. Ponekad mu dopuste da pomisli da je on tvorac napisanog.

Autor teško da je mogao pretpostaviti kontroverze koje će stoljećima pratiti *Mletačkog trgovca* i uvijek nanovo rasplamsavati rasprave o antisemitizmu. Da će se dogoditi holokaust, da će biti pogubljeno šest milijuna Židova, da će Izrael nemilosrdno udariti posusjedima i njihovoj djeci. Da će Antonijeva tuga odjekivati stoljećima: *Ja sma-*

II Gibran, K. (2011) *Sand and Foam: A Book of Aphorisms*, New York: Knopf Doubleday Publishing Group.

tram, Graziano, svijet je pozornica / gdje svatko mora neku ulogu da glumi, a moja uloga je tužna.^{III}

Nastavak (All the world's a stage / And all the men and women merely players: / They have their exists and their entrances; / And one man in his time plays many parts, / His acts being seven ages) slijedi 1599., kad melankolični Jacques počinje svoj monolog u *As You Like It*.^{IV}

No neutješna Antonijeva tuga nije samo pretkanje. Te, 1596. umire Shakespeareov sin Hamnet, a otac 1601. godine. U tom razdoblju Shakespeare je stvorio *Hamleta* i napisao *Juliusa Caesara*, ali i komedije *As You Like It* i *Much Ado About Nothing*.

U ljeto 2025. Donald Trump je, slaveći usvajanje svojega proračunskog zakona, izjavio: „Razmislite o tome: nema poreza na smrt. Nema poreza na nasljedstvo. Nema odlaska u banke i zaduživanja od, u nekim slučajevima, dobrog bankara, a u nekim slučajevima, Shylocka i loših ljudi.“

Poslije se pravdao da nije bio svjestan da se to smatra antisemitizmom, da to nikad nije čuo: „Za mene je Shylock netko tko, recimo zajmodavac, posuđuje novac s visokim kamatama.“^V

III Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 20.

Shakespeare, W. (1997), *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, op. cit., str. 1092.

“Antonio: I hold the world but as the world, Graziano - / A stage where every man must play a part, / And mine a sad one.”

IV Shakespeare, W. (2007) *Kako vam drago*, Zagreb: Matica hrvatska, str. 964, prijevod Mate Maras.

“Cijeli svijet je pozornica, / a svi su muškarci i žene puki glumci; / imaju svoje ulaske i izlaske i jedan čovjek / u svom vijeku glumi mnoge uloge, / a činovi su mu sedam razdoblja.”

Shakespeare, W. (1985) *As You Like It*, Oxford: Oxford University Press, str. 60 (Act II Scene VII Line 139).

Više u: Filipović, Lj. (2023) *Žudnja i izdaja*, Zagreb: ITI.

V Rebecca Schneid, “Trump Speaks Out After Using Term Widely Considered to be Antisemitic: ‘Never Heard That’”, REPORTER, JUL 5, 2025.

Kongresmen Daniel Goldman, demokrat iz New Yorka, ocijenio je Trumpove izjave „očiglednim i podlim antisemitizmom“ te da Trump točno zna što radi „jer izraz 'Shylock' evocira stoljetni antisemitski klišej o Židovima i pohlepi koja je izuzetno uvredljiva i opasna“.^{VI}

No i bivši američki predsjednik, Joe Biden, koristio se Shylockovim imenom dok je bio potpredsjednik, naknadno priznajući da je to bilo neprikladno. Predsjednička administracija pokrenula je kampanju za iskorjenjivanje antisemitizma na sveučilišnim kampusima, uskraćujući savezno financiranje nekim institucijama, poput Harvarda, i poduzimajući korake za deportaciju propalestinskih aktivista koji borave u SAD-u sa studentskim vizama.

Dva dana poslije Benjamin Netanyahu darovao je američkom predsjedniku pismo u kojem ga predlaže za Nobelovu nagradu za mir.

Takve bizarne šale mogao bi se dosjetiti samo neki spletkaroš među Shakespeareovim likovima. Ali prisjetimo se, Gertruda Stein je to učinila za Adolfa Hitlera.^{VII}

„Benjamin Netanyahu nominira Donalda Trumpa za Nobelovu nagradu za mir“ – čini se da je taj naslov izvučen izravno iz satiričnog medija Onion, piše Mohamad Bazzi. “Ali to je sto posto istinita vijest: izraelski premijer, kojega je Međunarodni kazneni sud optužio za navodne ratne

VI Jude Sheerin “Trump's 'Shylock' comment draws outcry from Jewish groups”, BBC News, Washington, 5 July 2025.

VII Više u: Filipović, Lj. (2016) *Klub krivaca*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus. “I say that Hitler ought to have the peace prize, because he is removing all the elements of contest and of struggle from Germany. By driving out the Jews and the democratic and Left element, he is driving out everything that conduces to activity. That means peace.” (*New York Times Magazine*, May 6, 1934.) To je otkrio Gustav Hendrikksen, bivši član Nobelova odbora, u političkom časopisu *Nativ* objavljenom u Izraelu. Hendrikksen se prisjeća: “Gertrude Stein obratila se brojnim intelektualcima, ne samo Židovima, koji su potpisali peticiju tražeći od Nobelova odbora da Hitleru dodijeli nagradu za mir. Odbor je odbio tu preporuku, pristojno ali odriješito.”

zločine u Gazi, predložio je američkog predsjednika, svojega najvećeg dobavljača oružja i najjačega političkog podupiratelja, kao kandidata za najveću svjetsku nagradu za mir. Ali iza Netanyahuova publiciteta stoji cinična logika: on iskorištava Trumpovu potrebu za laskanjem da bi produljio izraelski brutalni rat protiv Gaze i nastavio napadati druge zemlje na Bliskom istoku, uključujući Iran, Libanon i Jemen.^{“VIII}

Premda *Mletački trgovac* nije nepoznat, moguće je da jedan predsjednik ili guverner banke, ili bilo koji bankar ili lihvar, s obzirom na kvalitetu obrazovanja i važnost brzine bogaćenja otimačinom, nije upoznat sa sadržajem i značenjem jednoga od najvažnijih djela Williama Shakespearea. Uostalom, s bilo kojim njegovim komadom. Iako je prva asocijacija da se tekst temelji na posuđivanju novca, u kojoj se kršćanski trgovac Antonio uplete u pravnu bitku sa židovskim zajmodavcem Shylockom.

Ukratko, Venecijanac Bassanio obraća se prijatelju Antoniju za pozajmicu kojom bi se riješio dugova – *u kojima me malo prerasipan život ostavi sputana*^{IX} – da bi se mogao natjecati za bogatu nasljednicu Portiju koja živi u Belmontu, i kako kaže Shakespeareov Bassanio: *nije manje vrijedna od Katonove kćeri, Brutove Portie*. S njom nas Shakespeare više upoznaje 1599. u *Juliju Cezaru*.

S obzirom na to da je Antonijevo bogatstvo uloženo u njegovu flotu, obraća se židovskom lihvaru Shylocku navodeći Antonija kao jamca. Shylock pristaje, unatoč Antonijevu antisemitskom stavu: *krvničkim ste me zvali psom, i nevjernikom, / i pljuvali po židovskom mi ogrtaču, / sve zato što se služim onim*

VIII Mohamad Bazzi: "Netanyahu is playing Trump with his ridiculous Nobel peace prize nomination", *The Guardian*, 10 Jul 2025.

IX Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 21.
Shakespeare, W. (1997), *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, op. cit., str. 1093.

što je moje.^X *Ali tek za šalu*, kako veli, postavlja uvjet: *u pogodbi, nek bude naznačena kazna / da točno jedna libra vašeg lijepog mesa / odsiječe se i uzme s onog dijela tijela / s kog mene bude volja*.^{XI}

Prema oporuci Portijina oca, prosci moraju birati između tri škrinje (zlatne, srebrne i olovne); u jednoj od njih je njezin portret. Tko se odluči upustiti u „okušavanje sreće“, ali u tome ne uspije, mora se zakleti da se poslije nikad neće oženiti. Bassanio odabire olovnu škrinju s Portijinim portretom i na njezinu radost. U međuvremenu njegov prijatelj Lorenzo bježi sa Shylockovom kćeri Jessicom.

Zbog financijskoga kraha, Antonio je pod pritiskom vjerovnika; Bassanio kreće u Veneciju da bi spasio prijatelja. Prerušene u odvjetnika i njegova službenika, Portia ga slijedi u pratnji sluškinje Nerisse. Rok za vraćanje novca je prošao i Shylock traži svoju funtu mesa.

Prerušena Portia, braneći Antonija, odlučuje da Shylock može dobiti funtu mesa sve dok ne prolije krv, jer je protuzakonito prolijevati kršćansku krv. Budući da je očito da bi uzimanje funte mesa ubilo Antonija, Shylocku je odbijena tužba. Štoviše, zbog urote za ubojstvo mletačkoga građanina, Portia naređuje da se odrekne svega svojega bogatstva koje se dijeli između Venecije i Antonija. Antonio vraća svoju polovicu Shylocku pod uvjetom da je oporučno ostavi svojoj razbaštinjenoj kćeri Jessici te da se mora preobratiti na kršćanstvo. A i Antonijevi brodovi su se vratili i zaustavili financijski krah. Svi slave sretan kraj. Osim, jasno, Shylocka. I zato je to – komedija.

X Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 31.
Shakespeare, W. (1997), *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, op. cit., str. 1099.

XI Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 33.
Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 31.
Shakespeare, W. (1997), *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, op. cit., str. 1099.
...” and, in a merry sport”...

Mletački trgovac nadahnuo je Sigmunda Freuda za ogled „Motiv biranja kovčežića“, prvi put objavljen 1913. godine.^{XII}

Uz tumačenje odakle potječe motiv biranja škrinje, analizirajući Shakespeareova *Kralja Leara*, dovodi nas do psihoanalitičkoga zaključka da se radi o muškarčevu odabiru između triju žena. Za Freuda su tri škrinje simbolički tri žene koje predstavljaju za muškarca odnose prema *stvoriteljici, prijateljici i uništavateljici*. Ili likovi u kojima mu se tijekom života predstavlja slika majke.

Darian Leader Antonijevom izjavom – *ne znam zašto sam ovako tužan* – koja je, kako se smatra, enigmatična kao i zagonetka o tri škrinje, izbjegava slijediti teoretičare koji tu tugu pripisuju homoseksualnoj naklonosti prema prijatelju Bassaniju. Naime, “posuđujući novac da bi Bassanio mogao primjereno udvarati Portiji, čini se da on sam nema neki objekt ljubavi.” “Svog najboljeg prijatelja postavlja na svoje vlastito mjesto: Antonija ne privlači Bassanio, prije bi se moglo reći da na određeni način on jest Bassanio.” Zarobljen je u trokutu žudnje, ali uvijek negdje drugdje – na mjestu svojega prijatelja.^{XIII}

Tri djevojke: Portia, Jessica, Nerissa; tri prosca: Bassanio, Lorenzo, Graziano; tri škrinje: zlatna, srebrna i olovna – čine ljubavne pripovijesti *Mletačkog trgovca*. Svaka je vezana svojom klasnom sudbinom, ali i dominantnim ocem. U *Periklu*, nastalom desetak godina poslije, Shakespeare otkriva da je Antioh, da bi prikrio svoju izopačenost i zadržao uz sebe kćer kao prilježnicu, za njezine prosce smislio moz-

galicu. Neuspjelo rješenje dosuđuje smaknuće.^{XIV} U *Mletačkom trgovcu* Portijin otac ne ubija udvarače; ipak, pogriješe li u izboru, ne smiju se uopće ženiti.

Čest je prigovor da su ženski likovi u Shakespeareovim djelima, iako naizgled smjeli i neovisni, spremni na zarobljenost patrijarhalnog društva, i *brak kao najviši cilj u životu*. Pribjegavanje osudi zbog društvene ograničenosti toga doba, teško da opravdava zamagljeno licemjerje, više od četristo godina poslije, da se smjelost još uvijek kažnjava. Da je lako zaposjesti tuđe tijelo, pa i drogirati i dati silovati vlastitu suprugu za svoju zabavu u središtu Europe. Ili je dovesti u Europu i tu je ugušiti.

Portia je nesumnjivo zvijezda *Mletačkog trgovca*. Okretna, lijepa i bogata nasljednica. Pronicava, sarkastična i duhovita. Pravi Shakespeareov alter ego. Ocu to malo znači, sputava je oporukom. Žali se:

Niti mogu izabrati onoga koga / bih htjela, niti mogu odbiti onoga koga mi se ne mili, / tako je volja žive kćeri skućena voljom / mrtva oca.^{XV}

Shakespeare time ponovno zastupa ženu. Pre-svlači je u odvjetnika da bi vješto mogla zastupati i spasiti Antonija svojim znanjem.

Suvereno vladajući sudnicom, ipak je Antonio posudbom omogućio da se žena uda za osobu za koju misli da je voli. U ljubavi je krotka. Ipak se podređuje očevoj volji. Ljubavi prema njemu?

Osim što je rasipnik i lovac na ljepotu i bogatstvo, i eto jer je pravilno zaključio da – *jadno olovo, što prije strašiš / negoli što obećaješ, bljedoća tvoja / od svake*

XII Frojd, S. (1987) „Motiv biranja kovčežića“ u: *Psihoanaliza i telepatija*, Beograd: Grafos, str. 24, prijevod J. Aćin.

Freud, S. (1913/1982) “Das Motiv der Kästchenwahl”, *Studienausgabe*, X., Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag

Više u: Filipović, Lj. (2023) *Žudnja i izdaja*, Zagreb: ITI.

XIII Leader, D. (2007) *Zašto žene pišu više pisama nego što ih šalju?*, Zagreb: Arkzin, str. 54, prijevod D. Kršić.

XIV Više u: Filipović, Lj. (2023) Zagonetka za Perikla – ili: „Iza ovih vrata živi Mia.“ *Pericles, Prince of Tyre* u: *Žudnja i izdaja*, Zagreb: ITI.

XV Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 24. Shakespeare, W. (1997), *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, op. cit., str. 1095.

rječitosti meni više reče^{XVI} – odabravši olovnu škrinju dobiva i Portiju, na što njezin otac sigurno nije računao. Nije da je Bassanio neka prilika. Ali svidio se Portiji, toliko da je u stanju omalovažavati samu sebe:

Premda sama za se ne bih častohlepno poželjela da budem / ni u čem bolja, ipak radi vas bih htjela / da budem dvadeset utrostručena puta, tisuću puta ljepša, deset tisuć puta / bogatija; da vam poraste sud o meni ...Al kad sva se zbrojim, / taj zbroj je neznan: što ukupno se svodi / na djevojku bez znanja, škole i iskustva.

Sad ja i sve što imam postajemo vaši.^{XVII}

Ipak nepametna, prema vlastitim riječima, ne baš ni lijepa, zavlada sudnicom. Zna da joj to omogućuje muška odjeća. Objasnjava dvorkinji Nerissi: *...u takvu ruhu će misliti da imamo ono što nemamo.*^{XVIII} Svjesna je da joj muški identitet, premda lažan, omogućuje da se prihvati njezin sud. Nije se od tada mnogo toga promijenilo. Bilo bi zanimljivo vidjeti kako će se to odraziti na budućnost braka s lakomislenim i rastrošnim Bassaniom. No tu Shakespeare staje.

„Ali baš kao što je Belmont, gdje Portia živi, Shakespeare stvorio od francuskih riječi 'bel' i 'mont', što znači 'lijepo' i 'velika planina', to je ujedno i raj koji predstavlja autorovo idealno društvo, divno, ali kratkotrajno. U konačnici, vezan je društvenim konvencijama i vraća se okrutnoj stvarnosti.“^{XIX}

XVI Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 73.

Shakespeare, W. (1997), *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, op. cit., str. 1119.

XVII Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 74/75.

Shakespeare, W. (1997), *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, op. cit., str. 1120.

XVIII Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 85.

Shakespeare, W. (1997), *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, op. cit., str. 1126.

XIX Li Ji, Liyan Ma, Progress and Limitations of Female Characters in The Merchant of Venice, International Journal of Frontiers in Sociology

Vol. 4, Issue 6: 1-4, Published by Francis Academic Press, UK.

Bassanijevim izborom određena je i sudbina Nerisse, Portijine dvorkinje. Preko njega upoznaje Graziana, koji otkriva Bassaniju:

vidjeli ste gospu, / ja spazih dvorkinju ...u tim je škrinjama sudbina vaša bila, / a isto tako moja...^{XX}

Nerissa zna i kako utješiti Portiju, ali i druge u sličnoj situaciji, kad se žali zbog očeve odluke, koja nije samo tu da ispuni njegovu želju, nego će njegovo nadahnuće na samrti dovesti joj prosca kojeg ona ljubi.

Nerissa nema Portijine mogućnosti, tek je pratilja bogatašice, ali stvarnost joj je bliža. Portia je nakon uspjeha na sudu ushićena:

To svjetlo što se vidi gori u mom trijemu. / Dokle ta mala svijeća baca svoje zrake! Tako i dobro djelo sja u grešnom svijetu. Nerissa je realna: Dok mjesec sjaše, nismo vidjele te svijeće.^{XXI}

Unatoč i klasnim ograničenjima, ona je nekonvencionalna. Pratilja je Portiji na sudu, preodjevena u pisara. Odana i slobodoumna koliko joj to dopuštaju društvene okolnosti. No „također sprječava Portijino daljnje buđenje svijesti o ženskoj subjektivnosti i samosvijesti“.^{XXII}

Da, teško je biti gospodična u bilo kojem stoljeću i birati prosca; svi oni gledaju da je mladenka barem ljepuška, pa i imućna. No ni Portia ni Nerissa ne trebaju se odreći oca da bi održale dinamiku *Mletačkog trgovca* koji stoljećima muči kritičare

XX Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 76.

Shakespeare, W. (1997), *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, op. cit., str. 1121.

XXI Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 115.

Shakespeare, W. (1997) *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, op. cit., str. 1140.

XXII Li Ji, Liyan Ma: "Progress and Limitations of Female Characters in The Merchant of Venice, International Journal of Frontiers in Sociology"

Vol. 4, Issue 6: 1-4, Published by Francis Academic Press, UK.

pitanjem o političkoj korektnosti, o kakvom se tu zapravo djelu radi, je li to uopće komedija.

Samo je ponižavanoj Jessici dodijeljeno da se požali suprugu na prepirku s njegovim prijateljem:

Svađali smo se Launcelot i ja: on mi otvoreno kaže da / za me nema milosti na nebu, jer sam Židovljeva / kći; I veli da niste dobar državljani, jer obraćajući / Židove u kršćane podižete cijenu svinjetine.^{XXIII}

Dosuđena joj je uloga da se srami oca, da misli da je njezina kuća pakao i da *premda njegove sam krvi kći, ja nisam kći duha njegova.*^{XXIV} Svojem dragom Lorenzu predlaže i priprema bijeg i uzima očevu škrinju s nakitom kao osiguranje budućnosti. No ne reagira na zlobnu besramnu šalu sluge Launcelota *da se može djelomično nadati da je nije začeo njezin otac, da nije Židovljeva kći.* Odgovara:

Spasit će me moj muž; po njemu sam postala kršćanka.^{XXV}

I tu je suprug autoritet. Zaštitnik. Prezir prema židovskom ocu ublažava kršćanskim identitetom. Shakespeareovi su ženski likovi samosvojni, ali podložni konvencijama, unatoč izrazitoj oštrocini. Jessica je možda prihvaćenija u društvu kao kršćanka, no kraj komedije otkriva njezinu nesigurnost u odabranu ljubav:

U ovakvoj noći / Lorenzo joj se mladi zakle da je ljubi, / i ukrade joj srce mnogim obećanjem, / a sva su bila lažna.^{XXVI}

Bijeg od autoritarnog oca, kojega se srami, u zagrljaj osobe za koju misli da je voli, unatoč snazi odluke, ipak je traumatičan čin.^{XXVII}

Hugo Klajn ističe da Shakespeare omogućuje svojim likovima *razvoj* tijekom samog zbivanja, pred očima publike. Moglo bi se dodati – vjerojatno i njima i sebi!

“Shakespeare je uvidio da nezadovoljena pohlepa mobilizira mržnju prema strancu. Da je Shakespeare tu mržnju odobravao, da je bio na strani izrazitih antisemita Solanija ili Salerija, on ih ne bi prikazao kao gotovane u kojih gospodstva lakomislenost i gordost nadvladavaju nad ljudskom plemenitošću i dostojanstvom.” Klajn primjećuje: “I Portija je milosrdnija na riječima nego na djelu.”

“Shakespeare je”, primjećuje Klajn, “rastrzan između ‘svojih strepnji’ i ‘snova o budućnosti’, o čemu govori u sonetu 107: *Ni moji vlastiti strahovi, ni proročanska duša / Širokog svijeta koja sanja o stvarima koje dolaze, / Može li još uvijek zakup moje prave ljubavi kontrolirati, / Pretpostavljam da je žrtva neizbježne propasti.*^{XXVIII}

“U to je doba Bard”, zaključuje Klajn, “uznemiren i umoran od cmih slutnji utemeljenih na stvarnosti koju je ‘tako pažljivo kupovao’, njima privremeno okrenuo leđa da bi potražio odmor i utočište u snu o onom za čim je žudio. A da ‘lijepo brdo’ toga sna ne bi ostalo pusto, morao ga je naseliti tvorevinama svoje mašte, drukčijim nego što su ljudi ružne i tužne stvarnosti; morao je i druge ‘ostatke budnog života’ preinačiti, prilagoditi potrebama i logici sna

XXIII Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 87.

Shakespeare, W. (1997), *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, op. cit., str. 1127.

XXIV Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 45.

Merchant of Venice, Act II, Scene 3.

XXV Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 86.

XXVI Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 112.

Shakespeare, W. (1997), *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, op. cit., str. 1138.

XXVII Grace Gronowski, “Feminine Agency in Shakespeare’s *The Merchant of Venice* and *Antony and Cleopatra*”, *Conspectus Borealis*, Vol. 7, 4-28-2021.

XXVIII Martin Seymour-Smith (1963) *Shakespeare’s Sonnets*, London: Heinemann, str. 94.

Sonnet 107: Not mine owne feares, nor the prophetic soule / Of the wide world, dreaming on things to come, / Can yet the lease of my true love controule, Supposde as forfeit to a confin’d doome.

kako ovaj ne bi pošao neželjenim tokom.”^{XXIX}

Ništa nije lako s *Mletačkim trgovcem*. Ni četrsto godina poslije. Tekstovi se množe, autori pokušavaju izići na kraj sa samima sobom i čitateljima.

Oni koji brane *Mletačkog trgovca*, kao Michele Osherow, obično upućuju na Shakespeareovu suosjećajnost prema Shylocku, njegovo ismijavanje kršćanskih likova te da je, sad već povijesnom židovskom liku, dodijelio najpoznatiji nenadmašni govor posvećen čovječnosti:

Ja sam Židov. Zar Židov nema očiju? Zar Židov nema ruku, organa, kostura, osjetila, osjećaja, strasti? Zar ga ne hrani ista hrana, ne ranjava isto oružje, ne napadaju iste bolesti, ne liječe isti lijekovi, ne grije i ne hladi ista zima i isto ljeto kao kršćanina? Ako nas ubodete, zar nam ne teče krv? Ako nas pošakljate, zar se ne smijemo? Ako nas otrujete, zar ne umremo? Pa ako nam nanesete nepravdu, zar da se ne osvetimo?

“U tom djelu oduvijek mi se sviđa stalna borba“, kaže Michele Osherow. „S jedne strane, čini se kao da će biti vrlo konvencionalna u smislu ranonovovjekovnih stavova prema Židovima. No Shakespeare potkopava te konvencije.“^{XXX}

Za Harolda Blooma nema dvojbe: “Morate biti slijepi, gluhi i nijemi da ne prepoznate da je Shakespeareova velika, dvosmislena komedija *Mletački trgovac* ipak duboko antisemitsko djelo.”^{XXXI} *Mletački*

XXIX Klajn, H. (1963/64) “Šajlok i antisemitizam”, *Jevrejski almanah 1963/64 [Jewish Almanac]*, 1964., 246–257.

Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije [Federation of Jewish Communities in Yugoslavia].

XXX Brandon Ambrosino: “Four Hundred Years Later, Scholars Still Debate Whether Shakespeare’s ‘Merchant of Venice’ Is Anti-Semitic”, *Deconstructing what makes the Bard’s play so problematic*, Smithsonian, April 21, 2016.

XXXI Bloom, H. (1998) *Shakespeare The Invention of the Human*, New York City: Riverhead Books, str. 177.

trgovac možda je Shakespeareova prva ‘crna komedija’ ili ‘problematsko djelo’, preteča komada *Sve je dobro što se dobro svrši* (*All’s Well That Ends Well*), *Troilo i Kresida* (*Troilus and Cressida*) i *Mjera za mjeru* (*Measure for Measure*).

„Iako je tuga obostrana, uzroci su vrlo različiti; Antonio, kakvi god bili njegovi odnosi s Bassanijem, mora ga izgubiti zbog Portije, dok Shylock očito dugo oplakuje svoju ženu Leu, majku nepodnošljive Jessice, venecijanske židovske princeze koja u svojem plejboju Lorenzu dobiva ono što zaslužuje. Shakespeare ne objašnjava Shylockov odnos prema svojoj kćeri lopovici, ali mu je svakako bolje bez nje i dovoljno djeluje ispravno u podjednakoju tuzi za svojim dukatima i za njihovim prisvajateljima.“^{XXXII}

I dok se Bloom muči s mogućim antisemitizmom *Mletačkog trgovca*, autora koji je za njega (uz Miltona) središte zapadnjačkog kanona, Frances Yates “jednome od najslavnijih komada”, kako ističe, “jednoga od najslavnijih svjetskih dramatičara” pristupa preko kršćanske kabale Francesca Giorgia.^{XXXIII}

Tri škrinje predstavljaju tri religije. Kad Bassanio odabire olovnu škrinju, zastupa judaizam. Olovo je Saturnov metal koji, prema Giorgiu, predstavlja religiju Židova. Izabravši olovo, Bassanio odabire božansko učenje, židovski zakon, Toru, i tim odabirom dobiva Portiju, kršćansku princezu.

Najvažnijom scenom smatra onu kad Lorenzo sjedi sa Shylockovom kćeri Jessicom, te kršćanski ljubavnik govori Židovki o univerzalnoj harmoniji:

Sjedni, Jessica; gledaj kako nebeski je pod na gusto osut pločama od sjajna zlata, a nema ni najmanjeg kruga što ga vidiš da ne pjeva u svome gibanju ko anđel,

XXXII Bloom, H. (1998) *Shakespeare The Invention of the Human*, op. cit., str. 188.

XXXIII Yates, F. A. (1979) u *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age*, London, Boston, Melbourne & Henley: Ark Paperbacks, str. 127.

sa kerubima sveđ mladookim u zboru.
Ovakav sklad u besmrtnoj je duši; ali
Dok ovo blato i raspadljivo je ruho
Zatvara grubo, mi ga ne možemo čuti.^{XXXIV}

„U tom djelu“, primjećuje Frances Yates, „čini se kao da se Shakespeare kreće među misterijama Tore mudrosti.“ Napominje da sam komad nikako nije antisemitski, „njegova publika čuje univerzalnu harmoniju kako dopire iz djela kabalističkog fratra iz Venecije“.^{XXXV}

Tragedija je u srcu komedije, uočavaju Li Ji i Liyan Ma, a vjerojatno nisu jedine.^{XXXVI} Većina studija usredotočuje se na tragediju Židova Shylocka, ali zapravo se odražava i u kontradiktornoj prirodi triju ženskih likova: Portije, Jessice i Nerisse, koje su istodobno progresivne i ograničene. „No tragedija se ne nalazi samo u tri lika, nego i u svakoj ženi u tadašnjem društvu.“ Shakespeare stvara utopijski svijet za svoje likove u *Mletačkom trgovcu*, ali ne nudi nikakva rješenja za probleme žena u stvarnom životu.

Kako je to biti kćerka Drugoga? Nepripadajućeg? Analiza prijateljstva pruža „vrlo malo oslobađajućeg potencijala, posebno za žene, kao u slučaju Portije u *Mletačkom trgovcu*.“^{XXXVII} I kao što je tragedija u srcu komedije, tako je i izdaja u temelju prijateljstva. I ljubavi.

Što bi rekao Shakespeare nakon dva-desetak godina svih onih brakova kojima spašava djela završavajući ih kao komedije? Kako bi reagirao danas da vidi četiristoljetne rasprave o *Mletačkom trgovcu* i njegovoj čestoj zloupotrebi? Komedijaškog čekanja kraja životne priče. Kraja nakon kraja? Otišao je. Svoje je učinio.

Ili Hannah Arendt, kojoj se sada predbacuje sljepoća za rasne probleme i to zašto nije govorila i o odšteti za žrtve kolonijalnog genocida, ropstva ili prisilnog interniranja?^{XXXVIII} U vrijeme u kojem uskoro više neće biti jednobojnih. Što bi danas rekla o zlu?

Humor ne zna za milost. Uključuje uvredu i zlostavljanje. Isto vrijedi i za sadistički postupak prema Shylocku.^{XXXIX} Stalno se zrcalimo u prošlosti koja još uvijek zna kako zavesti predrasudom. Da je jača od čovječnosti.

Na kraju se, ne prepoznajući se, susreću Antonijeva tuga i sonet 107 – *Ni moji vlastiti strahovi, ni proročka duša* – za koji se smatra da se možda odnosi na sudnji dan.

XXXIV Shakespeare, W. (1981) *Mletački trgovac*, op. cit., str. 114.

Shakespeare, W. (1997), *The Comical History of the Merchant of Venice, or Otherwise Called the Jew of Venice*, op. cit., str. 1139/ v, I, 58–65.

XXXV Yates, F. A. (1979) u *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age*, op. cit., str. 132.

XXXVI Li Ji i Liyan Ma, Progress and Limitations of Female Characters in The Merchant of Venice, op. cit.

XXXVII Masten, J. (1999). A Modern Perspective. In B. A. Mowat & P. Werstine (Eds.), *The Two Gentlemen of Verona* (str. 195–221). Washington Square Press.

XXXVIII Steven E. Aschheim, „Arendt in modern eyes / A critique of the philosopher's 'colour blindness' to race“, TLS Maz 23, 2025.

XXXIX Eagleton, T. (2019) *Humor*, New Haven and London: Yale University Press.